

Bevezető

Kiegészítés vagy fegyverszünet?

„Nagyon meleg volt, a forróság ellen nem lehetett védekezni, ha ablakot nyitottunk, az utcáról beáradt a hőség és a zaj. Hamarosan lekerültek a zakók az előadóról és a hallgatóságról egyaránt. Négy órakor kezdődött az ülés, fél tíz után ért véget; öt és fél órát maradt együtt a társaság, köztük irodalmunk nagy öregjei is. Kádár János négyórás beszédet mondott – de mintha még ez sem lett volna elég; a hivatalos program után egy pohár konyak, fekete mellett még jó ideig folyt a beszélgetés, barátkozás.” Kádár János látogatásának atmoszféráját így írta le Molnár Géza az Élet és Irodalom 1968. június 15-ei számának első oldalán megjelent ismertető-beszámoló cikkében.¹ Molnár számára élmény volt ez a találkozás; az „emberközeleli” Kádárt, a szabadon, póztalan őszinteséggel, kertelés nélküli beszédmód jellemezte, a nem parancsoló, hanem meggyőző szándék, a széles intellektuális horizont, amellyel a jelenlegi helyzet „összes lényeges külső és belső viszonylatát áttekintette”. Molnár erős pátosszal és azonosulással egy megváltozott hatalomgyakorlási stílust hangsúlyozott cikkében, ezt fejezi ki a cím is: Nem uralkodás, hanem szolgálat. A viszonyítási pont persze a személyi kultusz időszaka volt, nem 1957–1959. Ahogy Kádár János, Molnár Géza is 1956. november 4-e utántól datálta a hatalomgyakorlás megváltozásának idejét, amit a párbeszéd, a politikai tolerancia fokozatos kibontakozása jellemez. A cikk kimondatlanul is tabuként kezelte az 1956 utáni évek történéseit, amely az írók és a hatalom viszonyát illetően meglehetősen kíméletlen időszaknak számított.² Ez azonban csak a nyilvánosság előtt kapott ilyen csomagolást. Kádár nagyon is hangsúlyosan tért ki, nemcsak 1956-ra, hanem a rá következő évekre. A kérdés megkerülhetetlen volt, mert egy új, személyes számvetés-számadás az írók és Kádár János között már régen váratott magára elsősorban amiatt, hogy 1968 fordulatot ígért a politikában, és az írotársadalom bizonytalanságban élt. Nem tudták, hogy ez jót, avagy rosszat jelent számukra. Bizakodtak és aggódtak. Az Írószövetség vezetői, különösen az országgyűlési képviselőséggel is rendelkező elnök, Darvas József inkább az aggódóak közé tartozott.

¹ Molnár Géza: Nem uralkodás, hanem szolgálat. Élet és Irodalom, 1968. június 15. 1.

² Lásd Ständeisky Éva: Az írók és a hatalom – 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

1968. március 14-én össztaggyűlést tartott a Magyar Írók Szövetsége. A fő kérdés az volt, milyen szerepet vállaljon a szervezet az új gazdasági mechanizmus körülményei között? A válasz kézenfekvő, ugyanakkor a hatalom szempontjából figyelemre méltó volt: anyagi és szellemi érdekvédelmi szerepet. A taggyűlés – bár visszafogottan – azonnal meg is kezdte az ezzel kapcsolatos teendőit. Fekete Gyula a szocialista országok írószövetségei gazdasági-érdekvédelmi tapasztalatainak összegyűjtését javasolta. Mások a kiadói packázásokról panaszkodtak. Szóba került a reform egyik fontos intézkedése, a művészeti alapok összevonása is – nem éppen dicsérő összefüggésben. A szellemi érdekvédelmet a népi írók hozzászólásai értelmezték. Ez egyrészt a közéletiségtől elforduló polgári irodalom és annak különféle, például a kritikában megnyilvánuló jelenségei elleni elégedetlenséget jelentette, másrészt viszont, ahogy Dobozy Imre fogalmazott, a „szélcsend” helyett az alkotó-tisztázó viták felélénkítésének vágyát. Egyértelműen fogalmazott a szervezet a határainkon túli magyar irodalommal való kapcsolatigényben is,³ mi több, már javában folyt az új nemzeti-irodalmi kötelezettségvállalás, a „kettős kötődés” körüli vita. A hatalomnak ezekre a megnyilatkozásokra választ kellett fogalmaznia.

1968 áprilisában mintegy őrségváltásként is felfogható volt, hogy az MSZMP reprezentatív és hivatalos politikai fórumán, a Politikai Akadémián, nem Szirmai István illetékes KB-titkár, hanem Aczél György tartott előadást a párt kulturális politikájának legfontosabb kérdéseiről. Ez mintegy nyitánya volt az Aczél-korszaknak.⁴ Az előadás a véleménycserék igényére úgy tekintett, mint amik a szellemi élet lényegéhez tartoznak. Az első pozitív reakció az írók kérésére tehát megérkezett. Azt azonban már nem tekintette Aczél magától értetődőnek, hogy a viták miről szólnak és ki a meghatározó véleményformálók bennük. Utóbbinál a marxistákra gondolt, az előbbinél pedig arra, hogy azok a szocialista rendszer kereteit a polémiák nem feszegethetik. Aczél megerősítette a párt irányvonalát a tekintetben is, hogy nem törekednek a marxizmus monopol helyzetére, de hegemón helyzetének erősítéséről sem tettek le.⁵ Szilárd az az elhatározásuk, hogy a

³ Hogyan dolgozzék az Írószövetség? Az írótaggyűlés vitakérdései. Élet és Irodalom, 1968. március 30. 21.

⁴ Kulturális életünk időszerű kérdései. Aczél György előadása a Politikai Akadémián. Magyar Nemzet, 1968. április 27.

⁵ „Hibás volt a marxizmus ideológiai monopolhelyzetének deklarálása, mert illúziókhöz, áltatáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vonta az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan területeken, ahol ennek nincs helye. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát az adminisztratív eszközökkel történő elhallgattatás „teremtette” meg.” Másutt: „Nem az most a célunk,

művészetekkel, elsősorban az irodalommal szemben nem támasztanak közvetlen politikai követelményeket, a pártosságot világnézeti kérdésnek tekintik. Viszont: „*A túlaktualizálást és a túlpolitizálás hamis végletét nem válthatja fel a politikai közömbösség hamis véglete. Semmiféle politikai anarchizmust és kritikai liberalizmust nem igazolhat az a felismerés, hogy a pártosságot elsősorban világnézeti kérdésnek tekintjük*” – mondta. Ez részben egybe csengett a „közéleti elkötelezett írók” ellenszenvével a polgári irodalom apolitikumával szemben. Megvolt a második pozitív válasz is. A nemzeti kérdést illetően Aczél azonban már nem mutatkozott ilyen megértőnek. A környező országokkal való konfliktusokat akár csak a legkisebb mértékben felelevenítő, vagy felkeltő magatartást sem tartotta helyénvalónak. A dolognak Illyés Gyula nyílt bírálata adott súlyt. Azokról a nézetekről volt szó, amelyek a kisebbíteni igyekeztek a magyarságot ért sorscsapásokban Magyarország és vezető rétegei felelősségét. A bíráló után aztán újra engedékeny hangnemre váltott. Sok minden megjelenhet, de hozzátette: „*a közléspolitikai módosulása persze ma sem jelent és nem jelent a jövőben sem liberalizmust, gyepőlő odadobást, nem jelent abszolút közlési szabadságot.*” A párt ízlés dolgában ezt követően sem foglal állást, de a közízlés alakításába bele fog szólni.

Ahogy a jegyzőkönyvből is kiderül, az Írószövetség vezetői már korábban kezdeményezték a találkozást, és ezt Aczél György előadását megelőzően a Hazafias Népfront április közepi kongresszusán személyesen is megismételték Kádár Jánosnak. A Politikai Akadémián elhangzott előadás azt jelentette, hogy a politikai vezetés készen áll az egyeztetésre. A meghívás elfogadására sor került, és a dolog operacionalizálását Kádár nem Szirmaira bízta. Így aztán Aczél György terjesztett a Politikai Bizottság elé egy rövid, néhány soros írásos javaslatot az írószövetségi látogatásáról, amit a testület 1968. május 28-án támogatóan jóváhagyott és egyben tudomásul vette, hogy Kádár Jánossal Aczél György megy, kíséretében pedig ott lesz az akkor „aczélistának” tekintett Óvári Miklós és a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjében Orbán László, a miniszter első helyettese. Az előadásból kitűnik, hogy Kádár János egyfajta diplomáciai jelentőséget tulajdonított annak, hogy nem ő, vagy a párt kezdeményezte a találkozót. (Külön irodalomtörténeti értékű a szövegnek az a része, amely az írókkal való személyes találkozásra utal egy pontosan meg nem nevezett 1957-es

hogy monopolhelyzetet teremtsünk, hanem az, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglévő hegemóniáját, a marxista ideológia irányító- és vezető képességét.” Uo.

időpontban, Ortutay Gyula lakásán.) A találkozás létrejöttének körülményeit Kádár azért hangsúlyozza szokatlan nyomatékkal, mert ebből indítja az írók, az irodalom és a párt viszonyával kapcsolatos gondolatmenetet. Az utólagos reflexiókban is ez volt a leghangsúlyosabb kérdés. Tekintsük most át ezeket.

A rendezvényről kiadott MTI-tájékoztatót a reggeli napilapok közölték, a Népszava első oldalán hozta. A Népszabadság ezt követő vasárnapi számában meg nem nevezett tudósítója által teljes kolumnás, fotóval illusztrált cikkben is beszámolt az eseményről. Június 11-én a Magyar Nemzet is kéthasábos ismertetőt közölt a Népszabadság tudósítása alapján. A siker tényéről és jelentőségéről egy feljegyzés tanúskodik, amit 1968. június 10-én Dobozy Imre készített az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának. A következőket írta:

„Június 6. óta szövetségünk számos tagjával beszélünk, vajon mi a véleményük Kádár elvtárs látogatásáról, előadásáról. Általában rendkívül kedvező a kép. Kádár elvtárs jelenlétét, elmondott beszédét – épp a hazai és nemzetközi körülmények közepette – nemcsak a Szövetség, az írók, az irodalom iránti bizalom és elismerés, a politika és az irodalom (kultúra) közti egészséges jó viszony bizonyítékának értékelik, hanem ennél jóval messzebbre mutató, határainkon túl is kisugárzó jelentőségű ténynek. Egybehangzó a beszéd nyíltságának, bensőségességének, koncepciózusságának elismerése. Íróink közül sokan szinte a legszemélyesebb megbecsülésnek érzik, hogy a nemzet első embere kényes – és nemcsak magyar vonatkozású – kérdésekről is őszintén, szimplifikálás nélkül, hallgatóit egyenrangú partnernek tekintve tudott beszélni. Új felismerések kimondásának voltunk tanúi – közölték többen is – például a nemzetközi mozgalom policentrikusságáról, a szocialista hatalmak barátságával és érintkezésével járó elkerülhetetlen súrlódásokról, vagy arról, hogy a szocializmusnak a mostani generáció által megalkotott modellje bizonyos sokban nem elégíti ki az ifjúságot – ilyen értelműen, világosan, ekkora tágassággal még nem hallottak szocialista államférfit mostanában megnyilatkozni.

Csak ízelítőül néhány reflexiót. Déry azt mondta, bár öreg, és éjfélre fog hazaérni, nagyon sajnálta volna, ha nem jön el. Veres Péternek igen kedvére való volt az egész, Szabó Pál kijelentette, „ha eddig nem szerettem volna Kádárt, most megszerettem volna, nem egyszer valósággal meghatott gondolatainak nagyvonalúsága, emberi becsületessége.” Benjámin László szintén örült, hogy jelen

volt: némi iróniával, s némi nosztalgiával azt mondta: »mióta nem vagyok párttag, ilyen vonzó és kitűnő pártnapon nem voltam.«

Illyés Gyula, depresszív állapota ellenére, jól érezte magát, távozáskor elégedett volt. Féja egyenesen lelkesedett, Kolozsvári Grandpierre Emil másnap felhívott telefonon és közölte, hogy szuggesztív élményben volt része, ezért valóban érdemes volt eljönni.

Folytathatnám a kedvező véleményeket, melyet a titkárság tagjai a legkülönbélebb színezetű íróktól hallottak. Igen nagy figyelemmel kísérték a beszédet a fiatalabbak is. Köztük azonban már megoszlobbak a vélemények, több az észrevételük, főleg abban a vonatkozásban, hogy Kádár elvtárs nem eleget, vagy nem elég kiélezetten beszélt társadalmunk tényleges ellentmondásairól – pl. törvényeink szellemének és a hivatalok gyakorlatának eltéréseiről, a szocialista humanizmus, a közéleti erkölcs néhány aggasztó jelenségéről, az ifjúság világnézeti, etikai stb. problémáiról, a szocialista demokratizálódás szerintük túl lassú, és nem kielégítő folyamatáról, a tájékoztatás vérszegénységéről stb.

Azt hiszem, a fiatalok türelmetlenségéből nem volna helyes túlzott következtetéseket levonni. Inkább – a nemzedéki, biológiai különbségek tudomásul vétele mellett – néhány vonatkozású ösztönzést a még nyíltabb, szókimondóbb, a vitát természetes elemként kezelő közélet további kibontakoztatására.

Elég általános az elégedetlenség azzal kapcsolatban, ahogy a Népszabadság tudósított erről a nem mindennapi jelentőségű eseményről. Természetesen nem arról van szó, hogy a lapnak a nem nyilvánosság elé tartozó részleteket is közölnie kellett volna. Csupán arról, hogy ezt a nemcsak nagyjelentőségű, hanem jó értelemben izgalmas Kádár-beszédet elszürkítette, fontos összefüggéseit kihagyta, társadalmilag-emberileg szuggesztív vonásait eljelentéktelenítette: Kádár elvtársnak az Írószövetséggel kapcsolatban tett elismerő megállapításait teljes mértékben kihagyta, holott itt nem a szövetség tisztségviselőinek kardbojtyjáról van szó, hanem arról, hogy – néhány szocialista írószövetség ismert problémái miatt is – kifelé is érdemes lett volna hangsúlyt adni annak, hogy nálunk a politika és az irodalom, az írószövetség között soha nem volt ilyen egészséges, bizalomteljes a kapcsolat, mint ma. Rendkívül fontos volt Kádár elvtársnak az a megállapítása, hogy itt őszinte, elvi és gyakorlati együttműködésről, „közös munkáról”, nem pedig valamiféle fegyvereldugásról és kompromisszumról van szó. E megállapításokat az írók alapvetően, őszintének, előremutató érvényűnek vélik, s nem értik, hogy e

megállapítások, épp a Népszabadság közvetítésével, miért nem juthattak el a közvéleményhez.

Rényi Péterrel már beszéltem, javasolva, hogy – a közzétett publikációval való direkt vita nélkül – néhány cikkben térjünk vissza Kádár elvtárs látogatására és beszédére, annak fontos (és természetesen nyilvánosság elé tartozó) részleteire: annál is inkább, mert az ügy jelentősége többszörösen megéri az ismételt, többoldalú foglalkozást.”⁶

A Népszabadság számára természetesen nem volt szükség Dobozy Imre feljegyzésére, hogy ismerje a történeteket. Egész oldalas tudósításának szövege sok Kádár-idézettel operált, ami azt is jelentette, hogy a gyorsírói jegyzőkönyv hamar elkészült és az a szerkesztőség rendelkezésére állt. A cikk nem törekedett az előadás mondandójának kivonatolására. A hangsúly itt is a párt megváltozott irányítási stílusán, illetve a hatalom és az írók viszonyán volt. A döntő változás a cikk szerint az írók oldalán ment végbe: a párt új politikája meggyőzte őket. Ennek következtében – állította a szöveg – a lényeges társadalmi kérdések megítélésében és megközelítésében termékeny harmónia alakult ki a politika és az irodalom között. *„Ennek a változásnak a regisztrálását – folytatódik a cikk – élénk érdeklődéssel hallgatták a jelenlevők, akik között ott láttuk – a szövetség elnöke és titkárai, Darvas József, Dobozy Imre, Garai Gábor mellett – Lengyel Józsefet és Veres Pétert, Illyés Gyulát és Németh Lászlót, Déry Tibort és Juhász Ferencet, Hidas Antalt, Benjámint Lászlót és Váci Mihályt, Illés Endrét és Rónai Györgyöt, Somlyó Györgyöt és Sánta Ferencet, Fodor Józsefet és Örkény Istvánt, Goda Gábort és Csoóri Sándort, fiatalabbakat és idősebbeket, a magyar irodalom valamennyi korosztályának és úgyszólván valamennyi irányzatának a képviselőit.”* Ehhez kapcsolódva az írás megemlíti: *„Némely burzsoá fórumon azt hangoztatják, hogy Magyarországon amolyan »fegyverszünet« van, taktikai szükségmegállapodás »az írók« és »a politika« között. Erről persze szó sincs; arról van szó, hogy az alkotó tevékenység közben új kapcsolat alakult itt ki.”* Kádárt idézi; az írók és a politikusok munkatársak, persze hozzáteszi, hogy a szocializmus építésének a munkájában. A cikk a konkrét problémák közül az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos humán értelmiségi

⁶ MOL M-KS 288.f. 36/1968/15.ő.e. Közli: Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó-, és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. (Dokumentumok) Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Pór Edit. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 125–126. Dobozy Imre 1968. június 14-én a Szovjet Írószövetség képviselőit is tájékoztatta a találkozóról. Beszámolója szerint a szovjet tárgyalópartnerek nagyon jelentősnek tartották Kádár János megnyilatkozását. (Uo. 127–128.)

aggályokra adott kádári választ emelte ki, vagyis azt, hogy a polgári demokrácia irányába a reform során sincs visszaút, így annak úgymond veszélyei nem fenyegetik az irodalmat. A cikk a következőképp fejeződik be: *„A találkozó egésze a lényeges, az alapvető kérdésekben való egyetértést s a konstruktív eszmecserék készségét tükrözte, amelyben kifejeződik az ösztársadalmi fejlődés s ezen belül az irodalom megtett útja. Félreérthetetlenül érzékeltette Kádár elvtárs felszólalása, hogy eddigi politikánkhoz rendíthetetlenül hűek maradunk, s ez azt is jelenti, hogy elméletünket és politikai gyakorlatunkat nem a világ, a valóság változásaitól függetlenül dogmatikus módon értelmezzük, hanem az élettel szoros összefüggésben. Kádár János állásfoglalása azt a meggyőződést fejezte ki, hogy miként eddig, ezután is megvédjük harcunkat, eszméinket mindenféle jobb- és „bal”-oldali torzítástól, támadástól. A kulturális munka fő irányvonalának helyességét maga az élet, benne a szellemi munka fellendülése igazolja, ezen belül az értékes irodalmi alkotások sorsa. De igazolta ennek a találkozásnak a léghőre is.”*⁷

Ha a cikk megírásához nem is, a folytatáshoz Rényi Péter, és nyilván Aczél György intenciói szükségesek voltak. Egy hét múlva, a Népszabadság június 16-ai számában az Írószövetség elnöke szólalt meg. Darvas is a találkozó hangulatát, személyességét igyekezett visszaadni. Nem szűkölködött Kádár dicséretében, nyíltan, őszintének, kinyilatkoztatásoktól tartózkodónak, rugalmasnak, emberien gondolkodó politikusnak nevezte, aki nem igyekezett az írói munka tekintetében tanácsokat adni. A cikk bizonyos értelemben ellensúlyozta a Népszabadság-tudósítás propagandisztikus, fellengzős jellegét. Darvas érezte, hogy általa az írói oldal szólal meg. A készülő, beígért tudománypolitikai határozatra utalva reményének adott kifejezést, hogy a tudomány szabadságának tágítása az irodalmi alkotás szabadságának tágításával kell, hogy együtt járjon. Végül megismételte az Írószövetség már zöld utat kapott konkrét kezdeményezéseit, azzal, hogy Kádár János a találkozón kifejezte ezekkel egyetértését. (A fiatal írókkal való foglalkozás intenzívebbé tételéről, különféle irodalommal kapcsolatos szervezetek és intézmények vezetésébe való részvétel erősítéséről, az „Olvasó népért!”

⁷ Szocialista közélet és irodalom. Kádár elvtárs látogatásáról az Írószövetségben. Népszabadság, 1968. június 9. 5.

mozgalomról és a határon túli magyar irodalommal való kapcsolat intenzívvé és folyamatossá tételéről van szó.)⁸

Dobozy Imre feljegyzése és Darvas József cikke mutatta, hogy a találkozó azért volt sikeres a párt szempontjából is, mert az írók többsége jó benyomásokkal távozott. Ne feledjük, hogy legtöbbször még emlékezett az 1950-es évek vége, sőt az 1962-es írószövetségi közgyűlés atmoszférájára, nevezetesen arra, hogy a hatalom képviselői milyen kioktatóan, fölényesen, sőt arrogánsan, megalázóan beszéltek az íróársadalom képviselőivel. Különösen Kállai Gyula engedte meg magának ezt a stílust ilyen alkalmakkor.⁹

A reflexiók azonban ezzel még nem fejeződtek be. Tóth Dezső, irodalomtörténész, a pártapparátus munkatársa, egy hétre rá újabb cikket írt, ugyancsak a Népszabadságban.¹⁰ Az írás igyekezett tovább tompítani az első tudósítás baklövéseit. Tóth méginkább az ötvenes évek közvetlen politikai szerepvállalásra épülő irodalompolitikai modell elutasítására helyezte a hangsúlyt. Az irodalommal szembeni direkt politikai elvárás megszűnése egyben jelentőségének csökkenését, de nagyobb mozgásteret is jelent. A Népszabadság első tudósítása ellenében nem a hatalom véleményének igazolását látta a mostani szövetségi viszonyban. Ezt a kapcsolatot – Tóth szerint – egy társadalmi tény alapozza és szilárdíthatja meg, nevezetesen az, hogy a szocializmus befejezett állapot Magyarországon, nincs alternatívája, maga az élet folyásának kerete ez, így azoknak az íróknak, akik a valósággal egyáltalán foglalkozni akarnak, nincs más lehetőségük, mint annak a kérdésnek a feltevése: hogyan lehet ezt jobban csinálni? Az írók nem megalkudtak, egész egyszerűen az élet felé fordulás készítette és készíteti őket az alaphelyzet tudomásulvételére. A dolgok egyetlen mederben folynak és ennek egyaránt részese a politika és az irodalom. Ami lényeges: az a valóság felé fordulás, egyfajta sajátos közéletiség. Ez az utóbbi gondolat azonban már nem mindenki felé tett gesztus volt, mert aki ezt nem fogadja el, azzal problémák vannak. Tóth Dezső Aczél György előadásával összhangban nemcsak beállt egy írócsoport mögé, de a politikai támogatást is megerősítette számunkra. Ez visszakanyarodás volt az ötvenes évek végi, hatvanas évek legeleji polgári irodalom ellenes közhangulathoz.

⁸ Darvas József: Közös dolgainkról. Népszabadság, 1968. június 16. 9.

⁹ Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok) Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 182–183.

¹⁰ Tóth Dezső: Az irodalom becsülete. Népszabadság, 1968. június 29. 9.

„Ez a magatartás-tendencia [mármint a polgári – F. I.] azért veszélyes, mert – főleg az irodalmi életben – van egy olyan álláspont, amely az irodalom egyetlen lehetséges – mintaszerű – útját századunk polgári irodalmának vonulatában látja, s ehhez képest marasztalja el »provincializmusa«: közéletisége, társadalmi érdekeltsége miatt szocialista társadalmunk élő, s nemzeti hagyományait is ilyképpen folytató irodalmunkat. Nem volna jó, ha évtizedes rossz reminiscenciák, előítéletszerű bizalmatlanság, vagy illetékességi presztízsszaggodalmak ennek a polgári igénynek – közéleti igénytelenségnek – zsákutcájában »segítenék« irodalmunkat” – fejeződött be a cikk.

Amiatt, hogy nyilvánosság előtt a találkozó irodalmpolitikai jelentőséget kapott, nem csodálkozhatunk. A látogatás az írók véleményének befolyásolási szándékával jött létre és minden kétséget kizáróan sikeres volt, még ha nem is akkora egyöntetűséggel, mint az a fentiekből kiolvasható lehetett. Nem is volt egyoldalú, a politikai vezetés ezt megelőzően és ezt követően is az engedékenységi politikáját folytatta a Magyar Írók Szövetségének kezdeményezéseit illetően, nem is beszélve a személyes kapcsolatok hatásáról, amelyeket – mint ismeretes – elsősorban Aczél György tartott a kezében.

Ami a találkozó és a Kádár-beszéd hatását illeti, Dobozy Imre, Darvas József szövegei többé-kevésbé hűen fejezik azt ki. Ezt az itt közölt jegyzőkönyv megerősíti. Kádár János valóban szokatlan nyíltsággal és őszinteséggel beszélt, maga a találkozó közvetlen hangú volt, amit a közbeszólások, reagálások is jeleznek. Az irodalomról, az írók és a párt viszonyáról kifejtettek persze nem voltak újak, azok nem mentek túl Aczél György 1968 áprilisában, a Politikai Akadémián elmondott beszédénél, de mégis más volt, hogy azok Kádár János szájából hangzottak el. Az íróknak a hatalomhoz való viszonyát a legújabb irodalomtörténeti értékelés is egyfajta kiegyezéssel minősíti. Veres András írja a hatvanas évekről egy tanulmányában: *„Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy a magyar író-társadalom elfogadta azt a mozgásteret, amelyet a pártvezetés felajánlott neki. A hallgatólagosan megkötött egyezség természetesen nem készítetett és nem kötelezett mindenkit arra, hogy mindenkor eleget is tegyen neki. A pillanatnyi »kisiklásokat« viszont olajozottan orvosolta a nagyra duzzasztott apparátus. Az újabb fordulópontot már 1968 jelenti, nemcsak a párizsi és a prágai események, s az utóbbinál a magyar belpolitika alakulására kedvezőtlen következményei miatt, hanem*

azért is, mert közben felnőtt egy új írónemzedék. A »rövid« hatvanas évek annyira kurta volt, hogy már 1968-ban véget ért.¹¹ S ha az új írónemzedék színre lépésének következményeit nem is vitathatjuk, a párizsi és prágai események korszakfordító hatását igen. A magyar íróársadalomnak nem voltak illúziói a hatalom természetéről, nem is meglepő, hogy a katonai beavatkozás után a tiltakozók között nem találunk írókat. Miért is találnánk a Kádárékkal megkötött kompromisszum után két és fél hónappal! Ha valami miatt aggódniuk kellett, akkor az a határainkon túli magyar irodalommal megindult kapcsolat félbeszakadása. Különösen amiatt, hogy érdemi előrelépés épp a szlovákiai magyar és az anyaországi irodalom között indult meg, szemben az összes többi területtel. Illyés Gyula sem a szocializmus állása, hanem a felvidéki magyarság sorsa iránt aggódott augusztus 21-e után. Az íróársadalom nagy részével való kiegyezést 1968 nem lezárta, hanem megerősítette és az mindaddig nyugodt mederben maradt, amíg a reformmal szembeni erőteljes fellépés meg nem kezdődött.

A beszéd másik irodalompolitikai vonatkozására, a kommersz, a lektúr behatolásának a veszélyére Veres András ugyancsak kitér: *„Az életmódpolitikával összhangban húzták meg a sorompót a populáris irodalom előtt. Míg Aczél György a magaskultúra elkötelezettje volt, addig az ő legbefolyásosabb vetélytársa a kultúrpolitika irányításában, Szirmai István (jóllehet nézeteit tekintve vonalas volt) erőteljesen pártfogolta a tömegkultúra térhódítását. Igaz, a hatvanas években még erősen korlátozták a megjelentethető lektúrok és krimik számát (ahogy a televízió adásidőt is), így az átlagolvasó főként rangos klasszikus műveket olvasott – amiért is utóbb az olvasáskutatók aranykorként sírták vissza e korszakot. De már ekkor megkezdődött a magaskultúrára a politikánál is veszedelmesebb vetélytárs diadalmenete, ami aztán a hetvenes-nyolcvanas években ért be. Az írók pedig megérezték a tendenciában rejlő veszedelmet, s próbáltak tiltakozni, persze hasztalan, a fokozódó »népbutítás« ellen.¹²* Ehhez nemcsak azt tudjuk hozzátenni, hogy az írószövetségi találkozón Kádár partneréül szegődött az íróknak ebben az ügyben, de azt is, hogy a humán értelmiség a reform előkészítése során még eredményesen lobbizott az ilyen tendenciák ellen. Már 1967 elején elérte, hogy az átalakítás a kultúra szféráját ne érintse, az intézmények ne alakuljanak át

¹¹ Veres András: Az írók és a hatalom a hatvanas években Magyarországon. In.: A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig. Szerkesztette: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 534.

¹² Veres András: i. m. 533–534.

vállalatokká, azokban az anyagi érdekeltség elve ne kapjon számottevő szerepet, hogy az ún. magaskultúra a megadóztatott kommerszából anyagi forrásokhoz jusson. Ami a televíziót és a rádiót illeti, ott pedig 1968-tól úgy növekedett a műsoridő egy nappal, hogy erősödtek a magaskultúra pozíciói. Ne feledkezzünk meg arról, hogy ez az a korszak, amikor az önálló rádiós és televíziós művészet, a rádió- és tv-játék – az irodalommal való szövetségben – kibontakozóban volt.¹³

Az irodalmon túl

A dokumentum Darvas József elnök hosszas bevezetőjével kezdődik, ami tulajdonképpen a Kádár Jánoshoz írásban eljuttatott kérdések összefoglalója. Ez szinte valamennyi fontos kül- és belpolitikai problémát felöleli. A beszéd tematikája így értelemszerűen messze túlnő az irodalompolitikán. Tekintsünk most rá ezekre.

Kádár a belpolitikai kérdések közül többször is kitér a stabilitásra, de egyetlen esetben sem öncélúan. Először úgy, mint a változás feltétele, mint ami mögött nem tespedés, hanem az átalakítások előkészítése és lebonyolítása zajlik. A stabilitás itt a reformmal szorosan összekapcsolt fogalom szemben a válsággal, ami szerinte rossz táptalaja a változtatásnak. Kádár 1956-ra és az aktuális kelet-európai fejleményekre egyaránt utal. Másodszor úgy, hogy a stabilitás külpolitikai jelentőségét emeli ki. Úgy ítéli meg, hogy ilyen kis országnak, mint Magyarország, abban az esetben van esélye, hogy nemzetközi kérdésekben önállóan megszólaljon, és ami még fontosabb, hogy érvényesítse is elképzelését, ha belső helyzete szilárd, ha tartósan hiteles eredményeket tud felmutatni a nemzetközi közvélemény előtt. Most pedig épp ilyen helyzet van, és ez aktív külpolitikai magatartásra ad lehetőséget.

Az előadás egyik hangsúlyos témája mi is lehetett volna más, mint a reform. Kádár az írók előtt reformpolitikusi mivoltában jelenik meg. A beszéd egyik legfontosabb üzenete az, hogy nem egyszerűen gazdaságirányítási korrekcióról van szó, hanem ennél jóval többről. Legalább olyan horderejű változtatásról, mint az 1920-as évek elején a Szovjetunióban, a NEP-re való áttérés időszakában. *„Mert nem egyszerűen egy gazdasági-technikai problémáról, gazdasági vezetési módszerről van szó – hangzik az előadásban. – Ez tulajdonképpen az irányítási rendszer reformja, a valóságban azonban a gazdálkodás továbbfejlesztése, és*

¹³ Feitl István: A nyilvánosság feltételrendszere – 1968. Múltunk, 2008/3., 128-156.

ennek társadalmi kihatásai lesznek és vannak más területen is, mert olyan nagy és nagyjelentőségű kérdés, és azonkívül a társadalmi élet döntő területén, a gazdasági tevékenységben megy végbe, és az alapokat érinti.” A magyar reformot egy olyan a társadalom állapotában végrehajtott mélyreható átalakulásnak tartja, amely túl van az általa hasonlatként említett 1920-as évek eleji szovjet-orosz helyzeten. Kádár a magyar társadalomra 1968-ban már nem tekint a szó szoros értelmében osztálytársadalomként. Ezt nyomatékkal hangsúlyozza, hogy megértesse szövetségi politikájának alapelveit. A „ki, kit győz le” elv végérvényesen érvényét veszítette Magyarországon. Nem konfrontációra, hanem együttműködésre alapozott politikára és hatalomgyakorlási technikákra van szükség. Ez a hatvanas évek során az MSZMP vezetésében végbement felfogásbeli átalakulás summázata. Az osztálypreferenciáktól a néppreferenciák felé forduló gyakorlat itt már tudatos politikai meggyőződéssé sűrűsödik. A türelem korszakában van Magyarország, ahol a korábbi ellenfeleknek időt, lehetőséget kell adni a jelen elfogadására, a jövő érdekében. Ahol már nem kell feltenni azt a kérdést, hogy „honnan jöttél?”, csak azt, „hová tartasz?”

Az 1956-os reflexiói természetesen erősen élnek. Ezekről kendőzetlenül beszél. Világosan és nyíltan leszögezi, hogy előadódhatnak helyzetek, amikor fegyverekhez kell nyúlni és nem hagy kétséget afelől, hogy ezt, ha szükséges, most, vagy bármikor megtenné. A hangsúly azonban azon van, hogy az MSZMP nem ezt a politikát képviseli. A készülődő politikai reform ugyan nem a polgári demokratikus viszonyok irányába tett lépés, a többpártrendszer visszaállításával sem szabad számolni. Inkább olyan uralmi, hatalomgyakorlási technikáknak a kimunkálását jelenti, amelynek célja az új típusú konfliktusok kezelhetővé tétele. Kádár ezt az államhatalmi és a meglévő társadalmi szervezeti struktúrák mozgásterének, ható- és hatáskörének tágításával, és a párt funkciójának megváltoztatásával kívánja megvalósítani. Ez az alapvető gondolat. Az ellenőrzés, a kontroll szerepét erősítené, de ezt nem újabb és újabb szervezetek, hanem az elvi irányítást végző, átalakuló párttól reméli. Hogy ez illúzió volt, azt ma könnyű megállapítani, az azonban tény, hogy az 1968 második felében és a később meghozott döntések iránya erre mutattak egészen az alkotmány módosításáig és tovább. Az is igaz, hogy a csehszlovákiai események következtében a politikában elhatározott reformlépések még óvatosabbak lettek, de nem haltak el teljes mértékben. Kalmár Melinda kifejezését

kölcsönözve, a „szekularizáció” folytatódott, azaz a pártcentrikusság szűnőfélben volt.

Kádár talán épp, mert az írónál volt, társadalomlélektani területre is kimerészkedett, persze megmaradva a saját értelmezési-fogalmi szféráján belül. Arra kellett válaszolnia, hogy a gazdasági reform milyen irányba viszi a közgondolkodást, a mentalitást, a közmorált? Az aggodalmak az egoizmus, a harácsolás felerősödése, a kollektívizmustól való elfordulás miatt a sajtóban, beszélgetésekben igen gyakran megfogalmazódtak és ezt Darvas József – tőle nem szokatlan módon – a bevezetőjében még nyomatékosította. Kádár kissé pikírtén jegyzi meg, hogy az íróktól sem hallott panaszt, hogy kicsit jobban élnek. Vagyis meg kell érteni az embereket, hogy ha lehetőségük van erre, figyelmüket a privát életszféra felé fordítják. Válasza azonban nem merül ki ebben. Úgy látja, hogy a kollektívizmus iránti igény sem veszett el, sőt erősödőben van, mégpedig azért, mert az emberek bíznak a szocialista társadalomról szóló jövővíziókban. Bizakodóak nemcsak a közeljövőt, de a perspektívákat illetően is. A közbizalom egyben a politikai stabilitás igen fontos tényezőjeként is felemlíti. Kádár itt hívőként nyilvánul meg: a kommunista mozgalom eszméinek, a kommunista párt politikai elgondolásainak terjesztését a közvélemény legfontosabb pozitív formálójának, a kollektívizmus fenntartójának tekinti.

Az előadó több belpolitikai kérdésre is kitér és itt a szöveg betekintést enged a párt döntés-előkészítésének műhelyeibe. Tudatosan hangsúlyozza a közgazdász értelmiség szerepét a reform kidolgozásában és tudatosan tér ki a tudománypolitika elveire, a tudományos szabadság új meghatározására. A belpolitikai problémákat illetően olykor önkritikus, de a szokásos politikusi mentalitással mindenütt „a dolgozunk a probléma megoldásán” formula alapján ígér kedvező döntéseket. Ezek abban az értelemben nem légből kapottak, hogy a legtöbb ügyben a korrekciók előkészítés alatt álltak, így a lakáspolitikában, az oktatási reformban, az ifjúságpolitikában stb.

Kádár János meglehetősen őszinteséggel beszél a pártvezetés nyilvánosságpolitikájáról is. A maga egyszerűségében jelenti ki, hogy szocialistaellenes megnyilatkozásoknak nem engednek teret, de az, „amikor szidják a minisztériumot, az nem veszélyes, ki lehet bírni”. Hivatalos cenzúra helyett a szerkesztőségek belső cenzúrájára építenek, amit Csehszlovákia „sikertelen” példáján még igazolva is lát. A szövegből kitetszik, hogy ezekről a viszonyokról a beavatottság összekacsintásával beszél az írónak, akik közül nem egy

lapszerkesztésben is résztvevő. Ami a külpolitikai újságírást illeti, ott meglehetősen pontosan fogalmaz a tőkés világról: „valamelyest objektivitásra törekszünk” – mondja –, másrészt a szocialista országok közötti konfliktusok elől azért zárják el a nyilvánosságot, mert úgy ítéli meg, hogy az a megoldások esélyét rontaná. Amit hosszan és sokak számára valószínűleg kevéssé meggyőzően magyaráz, az a határainkon kívül élő magyarsággal kapcsolatos kérdések nyilvános taglalása előli szinte teljes elzárkózás. Kádár és vezetőtársai ezzel kapcsolatos felfogásának alakulását Földes György könyvében részletesen elemzi.¹⁴ Az alább közölt dokumentum egyik értéke, hogy azon szövegek közé tartozik, ahol Kádár részletesen, és a maga összefüggéseiben fejt ki álláspontját erről a kérdéstről. A pillanat érdekessége az, hogy a találkozó előtt fejeződött be a könyvhét, amelyre megjelent Kádár János 1964–1968 közötti beszédeit tartalmazó könyve. A címe: Hazafiság és internacionalizmus. A dokumentum ezen részének egy vonatkozására mégis külön felhívnam a figyelmet. Az internacionalitás és szovjetbarátság mellett nem lehet nem meglátni Kádár János nézeteinek erős antinacionalista vonását és azt a törekvést, amely egy új patriotizmus körvonalazására irányul.

Ezek a gondolatok már összefonódnak Kádár János nemzetközi kérdésekre tett reflexióival. Itt is hasonló politikai stratégiaváltás sejlik fel, mint a belpolitikai kérdésekben. A majd egy évtizedes érlelődési időszak végeredménye ugyanaz: a világhelyzetben jelentős változás ment végbe. Ugyan a fejlett kapitalizmus válságjelenségeket mutat, mégsem szabad még csak rövidtávon sem komolyabb krízissel számolni, ellenkezőleg, a józan előrelátás stabilitást ígér. A békés egymás mellett élés nem a harc pillanatnyi formája, még csak nem is átmenet. Olyan állapot, amelynek fenntartásában a kis, nyitott és sérülékeny Magyarország nagyon is érdekelt. Kádár János számára egy percig sem kétséges, hogy a nagyszabású munkástüntetések és diákzavargások ellenére Nyugat-Európában nem készülődik szocialista fordulat.

Fel kell tenni akkor azonban a kérdést, hogy vajon mit hozhat ez a politika? Van-e esélye a szocialista tömbnek versenyben maradni? Kádár hétköznapi példával igyekszik ennek perspektíváját bizonyítani: az osztrák munkás ugyan többet keres, de a magyar munkás több szociális és egyéb juttatáshoz, mondjuk így,

¹⁴ Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

természetbeni jövedelemhez jut. S ha a példa sántít is, az 1960-as és 1970-es évek életszínvonal politikájának irányát pontosan kifejezi.

Kádár nyomatékosítja elkötelezettségét a Szovjetunió és a KGST országok tömbje mellett. Meggyőződése, hogy a szövetség, a szocialista társadalmi berendezkedés fölényben van, és sikeres lesz. Annak ellenére hisz ebben, hogy világosan látja: új helyzet alakult ki a kommunista világmozgalomban is. A korábbi egycentrikusság helyére a policentrikusság lépett. A konfliktusos viszony tartóssá vált, sőt még erősebben jelentkezik a szocialista országok között. Felfogásának középpontjában itt is a türelem áll. A kiátkozás helyett a vesződség korszakába léptünk – mondja érzékletesen. Nem kell fetisizálni az egységet. Tiszteletben kell tartani a pártok szuverenitását és politikai eszközökkel meg kell küzdeni az egyetértés eléréseért. Kádár nemcsak bízik egy ilyen magatartás hatékonyságában, hanem a kommunista és munkáspártok éppen Budapesten folyó világértekezletének előkészítésekor ezt a gyakorlatot követteti a magyar politikusokkal és ennek helyességéről győzködi az írókat. Külön kitér a Román Kommunista Párt 1968. februári kivonulásának ügyére és azt flegmatikus nyugalommal értékeli. Igaza lett, a románok 1968 vége felé kénytelenek voltak feladni elszigeteltségüket és visszatértek a közös tárgyalóasztalhoz.

Kádár optimizmusát egyfelől ideológiai meggyőződése táplálja, másfelől Magyarország külpolitikai lehetőségének bővülése. Erről részletesen és büszkén beszél, Magyarországot egyenesen az élen járó országok között említi, ami túlzás, de az nem, hogy mind a szövetségi körben, mind Nyugatról fokozódó érdeklődés mutatkozik iránta. A magyar politikusok szavára odafigyelnek – hangsúlyozza. A román függetlenségi politika sikerei ellenére úgy ítéli meg, hogy a délkeleti szomszéd fölé nő Magyarország és bizonyos kérdésekben közvetítő szerepre tett (tehet) szert Nyugat és Kelet között. A külpolitikában tapasztalható tekintély Kádár szerint az MSZMP belpolitikai teljesítményére alapozódik, amely egyszerre mutat tartós stabilitást és változtatási készséget.

A szocialista tábor melletti elkötelezettségét Kádár azonban igyekszik nemcsak kommunista meggyőződésével alátámasztani. Előkerülnek a pragmatikus megfontolások, így az árrendszerből adódó kedvező cserearányok, a lengyel, jugoszláv, csehszlovák válságjelenségek Magyarországot felértékelő hatása, a szovjet vezetés jóindulatában rejlő lehetőségek, és újra csak a kiegyenlítésre törekvő magyar magatartás tartósnak ígérkező diplomáciai ügyessége. Megértően, de finom

főlényel beszél a lengyel és a cseh helyzetről, szavai mértéktartó, de önálló véleményt tükröznek. S ha minden kényes kérdésre nem is tér ki, különösen a Szovjetunióval való konfliktusokat és kapcsolatot illetően, nem kíván kétséget hagyni hallgatóiban, hogy önálló külpolitikai gondolkodásról van szó.

Az alább közölt jegyzőkönyv érdekessége többek között éppen abban van, hogy Kádár János a hivatalos találkozókra megszokottakhoz képest nyíltabban beszél és arra törekszik, hogy az MSZMP vezetőinek, egyben a saját politikájának koherenciájáról meggyőzze hallgatóit. Ugyanakkor kifejező eszköztára, stílusa egyéni.

A fentiek remélhetően meggyőzték az olvasót, hogy az írószövetségi jegyzőkönyv egyrészt irodalomtörténeti, másrészt általános politikatörténeti értelemben is figyelemre méltó dokumentuma a hatvanas évek második fele, és különösen a reform kezdő éve megismerésének. Mind az irodalmi közvélemény, mind a politikai vezetés, ezen belül Kádár János nézeteinek értelmezése szempontjából is olvasásra érdemes. Ehhez képest kevésbé ismert még történész, irodalomtörténész körökben is.¹⁵ Földes György az említett monográfiájában hivatkozik rá először részletesebben.¹⁶

¹⁵ Standeisky Éva egy tanulmányában utal az eseményre és Dobozy Imre feljegyzésére, de a jegyzőkönyvre nem tér ki. (Standeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. i. m. 293.) Nem található utalás rá például az egyik alapos Kádár-életrajzban, Huszár Tibor monográfiájában sem. Földes György monográfiájában hivatkozik rá először részletesebben. (Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989. Napvilág Kiadó, 2007. 106–107.)

¹⁶ Földes György: i. m. 106–107.